

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

Поліщук Петро Валентинович –
ад'юнкт кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Здійснено спробу проаналізувати аксіологічний вимір діяльності працівників органів внутрішніх справ, виокремлено основоположні цінності правоохоронної діяльності та окреслено аксіологічні критерії оцінювання її ефективності.

Ключові слова: цінності; ціннісні орієнтації; правоохоронна діяльність; право; мораль; закон.

Осуществлена попытка анализа аксиологического измерения деятельности работников органов внутренних дел, выделены основополагающие ценности правоохранительной деятельности и обозначены аксиологические критерии оценки ее эффективности.

Ключевые слова: ценности; ценностные ориентации; правоохранительная деятельность; право; мораль; закон.

The article is an attempt to analyze the axiological dimension of the officers activities of the internal affairs, identified the core values of law enforcement and designated axiological criteria for assessing its effectiveness.

Keywords: values; value orientation; law-enforcement activities; law; morality.

Демократичні перетворення в суспільстві уможливають посилити прозорість діяльності органів внутрішніх справ (ОВС), оцінити обґрунтованість витрат на їх утримання, кадрову політику, перспективи розвитку тощо. Це призводить до того, що, крім внутрішньовідомчого оцінювання ефективності їх діяльності, з'являються нові, не менш важливі, аспекти її оцінювання з позиції закону, з боку суспільства, громадян, соціальних інститутів і громадських організацій. Це актуалізує соціальне значення діяльності ОВС, передбачає не лише аналіз правоохоронної діяльності, а й використання нових критеріїв і підходів до її вивчення.

На сучасному етапі суспільного розвитку з'являються нові вимоги до правоохоронної діяльності ОВС. Суть цих вимог полягає в нетрадиційному підході до вирішення проблеми взаємовідносин суспільства й правоохоронних органів, при якому ефективність їх діяльності розглядається відповідно до норм права, інших соціальних

норм та вимог суспільства. В основу покладено дотримання соціальних інтересів, а основним критерієм оцінювання виступає міра виконання ОВС свого соціального призначення, рівень забезпечення оптимального функціонування суспільства.

Таким чином, в умовах формування громадянського суспільства й правової держави принципи та норми організації правоохоронної діяльності ґрунтуються на засадничих моральних і правових цінностях, нормах тощо.

Науковою формою ціннісного дослідження правоохоронної діяльності постає права аксіологія, яку розуміють як систему знань про цінності й ціннісні орієнтації працівників правоохоронних органів як смислотворчі засади їх професійної діяльності, що скеровують їх учинки та дії.

Питання цінностей цікавило мислителів з давніх часів, але аксіологія як галузь філософського знання формується лише наприкінці XIX ст. – на поч. XX ст. у роботах неокантіанців (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) та набуває розвитку в працях таких мислителів, як К.-О. Апель, Ф. Brentano, Ю. Габермас, Н. Гартман, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Дж. Дьюї, Ж. Липовецькі, Ж.-Ф. Ліотар, А. Макінтайер, Р. Рорті, М. Фуко, М. Шелер та ін.

У радянській філософії на початку 70-х років XX ст. набула розвитку марксистська аксіологія, насамперед, у працях В. Тугаринова, після чого вона поширилася в юридичній науці. Наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. філософські питання цінностей досліджували російські вчені П. Гуревич, М. Каган, В. Казимирчук, Д. Керимов, Д. Леонтєв, В. Матузов, В. Нерсесянц, Ю. Тихомиров та ін. У вітчизняній науковій думці цінності постають об'єктом дослідження у працях таких вчених, як В. Абрамов, В. Багіров, І. Бичко, М. Бургін, В. Василенко, С. Горбунова, А. Гордієнко, С. Кримський, В. Кузнецов, М. Попович, О. Ручка, Т. Суходуб, В. Табачковський, В. Шинкарук та ін.

Державно-правову аксіологічну проблематику досліджували в межах загальної теорії держави і права та в окремих галузевих юридичних дисциплінах. Питання відношення особи, права і цінностей розглядають такі сучасні українські вчені: Т. Андрусак, М. Антонович, В. Бабкін, О. Бандура, К. Жоль, М. Костицький, О. Мироненко, В. Нечипоренко, П. Рабінович, О. Скакун, С. Сливка та ін.

Хоча проблема цінностей у науковій літературі є досить розробленою, однак аксіологічний вимір діяльності працівників органів внутрішніх справ, на наш погляд, потребує додаткового філософсько-правового дослідження й обґрунтування, що і є метою цієї статті.

Ця мета зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань: здійснити філософсько-правовий аналіз цінності як структурного елементу діяльності людини та виокремити аксіологічні критерії оцінювання діяльності працівників ОВС; з'ясувати основні цінності в їх діяльності.

Загальновідомо, що генеза філософських уявлень про цінності починається з давньої традиції розуміння ставлення людини до світу через призму дихотомії знання та моралі. Тому ціннісне ставлення людини до світу віддавна вивчалось переважно в етичному, естетичному та релігійному

контекстах. В античності та середньовіччі категорія “цінність” безпосередньо не аналізувалась, а розглядалась лише через її взаємозв’язок з поняттям моральності. Філософія Нового часу, зокрема раціоналізм, який поставив питання про природу вихідних визначень буття, розглядав цінності в структурі пізнавального ставлення людини до світу.

Значний внесок у розроблення теорії цінностей зробив І. Кант, який уважав, що моральні норми (імператив) є формальним законом, який не змушує людину хотіти, а тільки визначає, як вона повинна хотіти, оскільки сутність добра – це формальна якість волі. Розробляючи регулятивні принципи практичного розуму, філософ створює специфічну галузь філософського знання – теорію цінностей, відповідно до якої вищі цінності буття мають не онтологічні, а лише регулятивні підстави до існування.

Проблема цінностей набула самостійного значення у працях В. Віндельбанда, Г. Ріккєрта, які історію розуміли як процес усвідомлення та втілення цінностей. Виділяли групу цінностей вищого рівня – істину, благо, красу та святість – і представляли їх як принципи, що існують поза часом та історією й визначають загальний характер людської діяльності, відрізняючи останню від природних процесів. Духовні цінності, на їх переконання, не існують у вигляді самостійних предметів, а пізнаються суб’єктивно як принципи, що підлягають обов’язковому дотриманню.

У ХХ ст. аксіологічну проблематику розробляли представники феноменологічної, герменевтичної, екзистенціальної та комунікативної філософій. Теорія цінностей піддавалася суб’єктивізації та трансценденталізації. Цінності тлумачили як потойбічні духовні феномени, вічні трансцендентальні сутності, суб’єктивні оцінки тощо. Слід зазначити, що всі ці вчення так і не вирішили одвічну філософську дилему: чи може людина у своїй життєдіяльності керуватися лише власним розумом, чи вона має визнати існування вищих від розуму цінностей, які потрібно сприймати як закон. Отже, як справедливо зазначає О. Бандура, уявлення про цінність еволюціонували відповідно до змін, які відбувались у розумінні цілей діяльності людини [1].

Цінності в житті суспільства виступають соціально-значущими орієнтирами діяльності суб’єктів. Стимули і причини людської діяльності набувають подальшого розвитку потреби, перетворені на інтереси, у свою чергу, перетворюються на цінності. Зміст цінностей зумовлений культурними досягненнями. Тому цінності є фундаментом культури, яка, у свою чергу, є предметним полем їх формування. Ціннісні стимули торкаються особи, структури її самосвідомості, особистих потреб. Без них немає ані розуміння суспільних інтересів, ані подвигу, ані справжнього самоствердження людини.

Ціннісний світ людини формується в процесі її предметно-практичної діяльності, яка розгортається в універсальних формах цілепокладання. Мета діяльності визначає орієнтацію особистості на пошуки відповіді на запитання: “що робити?”. План діяльності визначає – “як робити?”, а цінності визначають – “для чого?”. Отже, будь-яка

діяльність у своїй структурі містить певний смисл дії, який і характеризує категорія цінності. Практична сутність цінностей полягає в тому, що вони визначають життєві смисли, функціонально управляють діяльністю. Феномен цінності поєднує в єдиний комплекс потреби, інтереси, емоційні переживання особи. Маючи складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль основи вибору цілей і засобів реалізації діяльності й, таким чином, виконують регулятивну функцію в життєдіяльності людини.

У філософському сенсі під цінністю розуміється “термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального, дійсного” [2, с. 707]. Предмети людської діяльності, суспільні відносини і включені до їх кола природні процеси можуть бути об’єктами ціннісного відношення. Суб’єктивні ж цінності, оцінки, установки й норми, що закріплені в суспільній свідомості, існують як способи та критерії, за якими змінюється дійсність.

Отже, цінності можна визначити як те, на що орієнтується суб’єкт у своїй діяльності, а також те, що є результатом цієї діяльності, а тому вони мають місце у всіх сферах життєдіяльності людини.

В основі аксіологічного виміру правоохоронної діяльності лежить розуміння діалектики добра і зла. Метою будь-якої діяльності правоохоронних органів є збереження та утвердження добра у формі справедливості, любові, гуманності, обов’язку й протистояння злу у формі асоціальної протиправної поведінки.

Для оцінювання правоохоронної діяльності з позицій її цінності необхідно виділити відповідні критерії. Під аксіологічними критеріями слід розуміти норми, правила поведінки, стандарти, на підставі яких здійснюється оцінювання юридичної діяльності з точки зору її відповідності правовим цінностям, з позиції добра і зла, совісті й честі.

На нашу думку, аксіологічні критерії оцінювання діяльності правоохоронних органів можна розподілити на певні групи.

Загальноорганізаційні і спеціалізовані критерії. Загальноорганізаційні критерії являють собою оцінку відповідності ціннісної ієрархії працівників ОВС загальнолюдським цінностям: суворе дотримання законів, моральність, бездоганність, шанобливе ставлення до людини та її прав.

Спеціалізовані критерії відображають специфіку роботи працівників ОВС, а саме: захист прав і свобод громадян, забезпечення законності й правопорядку, усвідомлення свого професійного обов’язку тощо.

Кількісні та якісні критерії. Кількісні показники дозволяють оцінити систему цінностей працівника ОВС через призму виконаної ним роботи. Для керівника підрозділу це може бути рівень усвідомлення працівником свого професійного обов’язку, уміння й здібності користуватися наданими йому повноваженнями в межах закону, на користь суспільства та держави. До якісних критеріїв відносяться ціннісні орієнтації кожного окремого працівника, які можна оцінити за допомогою різних запитальників і тестів. Оцінюючи систему цінностей працівників ОВС, за основу беруться ті цінності, які мають найбільше значення для досягнення високих результатів:

людське життя, справедливість, рівність, совість, честь і гідність, повага до права й неухильне дотримання норм закону тощо. Оцінка поведінки працівника ОВС, як правило, покликана визначити рівень володіння ним службовим етикетом, поводження у складних ситуаціях, характер взаємовідносин між керівниками та підлеглими.

Об'єктивні й суб'єктивні критерії. До об'єктивних критеріїв оцінювання можна віднести аксіологічні стандарти правоохоронної діяльності, що містяться в деонтологічних кодексах. Проте зміст правоохоронної діяльності може оцінюватися й за суб'єктивними критеріями – показниками, характеристиками, які формуються громадянами. Об'єктивність тут завжди буде відносною, тому що оцінка системи цінностей працівників ОВС здійснюється через призму власної ціннісної ієрархії.

Цінності діяльності працівника ОВС є похідними від загальнолюдських та правових цінностей, які виражають добро: людське життя, свобода, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість. Вони органічно пов'язані між собою і становлять систему. Головне місце в ній посідає життя окремої людини в єдності з існуванням суспільства. Справжня свобода є можливістю вибору і передбачає відповідальність. Людина, яка відповідально використовує свою свободу, є гідною людиною. Для людського, гідного життя необхідна власність. У суспільстві потрібна рівність, але не тільки формальна, а реальна, що враховує внесок кожного до суспільного блага й пільги для тих членів суспільства, які не здатні захистити власні права. Ця реальна рівність і є справедливістю, яка відіграє координаційну й інтегральну роль у системі правових цінностей [3, с. 34].

Розглянемо основоположні цінності діяльності працівника ОВС. На нашу думку, вони мають низку особливостей, які сформувалися під впливом умов службово-професійної діяльності, ціннісних установок і орієнтацій кожного працівника ОВС. Зокрема, вона багато в чому зумовлюється усвідомленням ним соціальної значущості свого професійного обов'язку і відповідальності за виконання покладених на нього конституційних обов'язків щодо захисту прав і свобод кожного громадянина.

Насамперед, слід назвати гуманізм, тобто визнання людини, її прав, свобод як найвищої цінності. Наприклад у ст. 3 Конституції України проголошено: “Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [4, с. 4]. Це і є відображення принципу гуманізму, основними ідеями якого залишаються ідеї свободи, рівності, честі й гідності, максимальний розвиток незалежності особистості, захист її прав тощо. Гуманізм у діяльності ОВС передбачає наявність у працівників бажання, здатності й уміння вибирати та застосовувати ті форми поведінки, які передбачаються загальнолюдською мораллю і професійною етикою, ту справедливість, яка найбільшою мірою відповідає життєвим потребам громадян.

У систему цінностей працівника ОВС входить пов'язана з відповідальністю категорія обов'язку, яку І. Кант визначає як “єдиний

етичний мотив дії". Аналізуючи категорію обов'язку в контексті діяльності працівників ОВС, можна виділити етичний (моральний) обов'язок і професійний (службовий) обов'язок. Під професійним обов'язком слід розуміти обов'язок, глибоко засвоєний і усвідомлений на емоційно-психологічному рівні, захисті життя, здоров'я, прав і свобод громадян, інтересів суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань.

Цінність категорії морального обов'язку полягає в тому, що він передбачає високе та справедливе завдання захисту прав і свобод особистості, зміцнення законності й правопорядку. Проте свого найбільшого значення цінність обов'язку досягає лише в тому випадку, коли суспільні обов'язки сприймаються й усвідомлюються працівником правоохоронного органу як особисті, як життєва потреба й переконання в справедливості справи, якій служиш. Тому метою діяльності кожного працівника ОВС має стати прагнення до органічної взаємодії між необхідним і бажаним.

Певним чином з категорією службового обов'язку корелюється категорія моральної відповідальності, що характеризує особу з точки зору виконання нею етичних вимог, відповідності її дій моральним нормам. Моральну відповідальність слід розуміти як свідоме й добросовісне виконання особою висунутих до неї вимог; реакція суспільства або індивіда на скоєні проступки.

Систему цінностей працівника ОВС неможливо уявити без визнання ним цінності таких понять, як законність, а також совість. Для нього важливо не абсолютизувати суворість і жорстокість, не перебільшувати ролі своєї професії і не забувати свого суспільного обов'язку, бути готовим визнавати недостатність своїх знань, усвідомлювати свої помилки [5, с. 93].

Сьогодні потребує виховання такого типу особистості, яка у своїй діяльності також керувалася б почуттям порядності. Порядність – це моральне почуття причетності й відповідальності за долю іншої людини чи суспільства. Порядність чи непорядність у стосунках між людьми може визначатися як моральний критерій, моральна норма для оцінювання моральних учинків. Порядний працівник ОВС – особистість, світоглядно зорієнтована на втілення в життя загальнолюдських і правових цінностей свободи, добра, справедливості, істини, мудрості тощо. Він стає безпосереднім їх творцем і носієм. Порядність також передбачає відповідальність за інших, причетність до подій в особистому чи суспільному житті, особисту гідність, щирість, чесність у взаємодії з іншими людьми.

Значної шкоди системі цінностей суб'єктів правоохоронної діяльності може завдати присутність у ній цінності "кар'єризму", хоча здорове честолюбство є необхідним. Кар'єризм передбачає гонити працівників за кар'єрним зростанням, за успіхом у професійній діяльності з використанням при цьому різних, часто нечесних, засобів і методів.

Ще одним негативним аспектом може бути конфліктність правових цінностей у діяльності працівників ОВС. Цей аспект має передумови як у природі аксіосфери, так і в специфіці професійної діяльності. По-перше, цінності, закладені в нормах права, можуть не відповідати потребам й інтересам суспільства на певному етапі історичного розвитку. Тут ми стикаємося з питанням ефективності формального права. По-друге, сама суперечлива природа права створює умови для виникнення суперечностей на суб'єктивному рівні. По-третє, специфічні особливості цієї професії накладають свій відбиток на ділові й моральні якості працівників. При цьому до сфери діяльності ОВС потрапляють люди, що перебувають у конфліктних ситуаціях. Нерозривний зв'язок етичних і правових норм, необхідність усунення їх суперечливої дії помітно прослідковується в процесі використання працівниками різних служб ОВС примусових заходів.

Важливою складовою в ієрархії правових цінностей працівника ОВС є рівень його правової культури й правосвідомості. Не варто забувати, що на правосвідомість працівника ОВС безпосередньо діє базовий принцип: “заборонено все, що прямо не дозволено законом”, на відміну від принципу “дозволено все, що не заборонено законом”, який діє відносно громадян.

Розглядувана система має бути максимально доступною для засвоєння масовою свідомістю, відповідати потребам представників різних соціальних верств. Зазначимо, що вона має надкласовий, загальнонаціональний характер, при цьому вона будується із сукупності загальнолюдських правових цінностей, конституційно-правових цінностей нашої держави, а також специфічних цінностей, пов'язаних із професійною діяльністю. Водночас ієрархія правових цінностей працівника ОВС є відображенням національно-історичних цінностей різних етапів суспільного розвитку. Вона повинна характеризуватися значною мірою спадкоємності, враховувати правові звичаї, традиції та правовий менталітет українського народу. Лише тоді у свідомості й поведінці людей відтворюватимуться цінніснозначимі для соціуму образи. Ця ознака більшою мірою відображає відчуття патріотизму.

Сьогодні, на жаль, в Україні можна констатувати ціннісний вакуум у всіх сферах суспільного буття, у тому числі й правоохоронній.

Як відомо, правові цінності засвоюються суб'єктом у процесі правового виховання. За визначенням українського вченого О. Костенка, “правове виховання – це процес формування у громадян правової культури, тобто узгодженості їх волі і свідомості із природними законами суспільного життя (зокрема, із законами природного права)” [6, с. 190]. Правове виховання в підрозділах ОВС здійснюється з урахуванням їхньої структури у двох основних напрямках: підвищення правової культури особового складу; участь працівників ОВС у формуванні правосвідомості населення. На наш погляд, в українському суспільстві прослідковується низький рівень ефективності правовиховної роботи, оскільки процеси суспільної трансформації досить інертні, що зумовлює затримку сприйняття

нових правових цінностей. Це компенсується крайньою радикальністю нових поглядів відносно зруйнованої старої системи цінностей.

Уся система правового виховання має бути адаптована до різних соціальних верств і груп. Вона повинна включати систематичне підвищення правової інформованості, збагачення етико-правовими цінностями, розвиток необхідних навичок з реалізації правових норм, вироблення звички завжди діяти в межах закону тощо.

При цьому важливе значення також має соціально-правова захищеність працівників ОВС в умовах кризових явищ та суперечностей в економічній, політичній і духовно-етичній сферах, зниження авторитету влади й закону, зростання злочинності, які в українському суспільстві сьогодні набувають поширення. Саме підвищення значимості правового статусу працівників ОВС, нормальне соціально-правове й матеріальне забезпечення, захист від протиправних посягань на їх життя, здоров'я, права й інтереси сприятимуть, на наш погляд, ефективному виконанню завдань, що стоять перед МВС. Це є однією з умов забезпечення прав і свобод громадян. А тому систему соціального захисту працівників можна розглядати як один із шляхів реалізації фундаментальних правових цінностей суспільства й особи.

Ураховуючи вищевикладене, можна констатувати, що аксіологічну основу діяльності працівників ОВС складають загальноетичні й правові уявлення про добро, цінність права, людське життя, свободу, відповідальність, гідність, власність, рівність, справедливість. З них викристалізуються специфічні цінності працівників ОВС – законність, честь, гуманізм, совість, патріотизм, взаємодопомога, мужність і безкорисливість, благородство і вірність обов'язку, майстерність і професіоналізм тощо. Система цінностей працівників ОВС повинна відображати гуманістично орієнтовані, засновані на міжнародному законодавстві про права людини, потреби українського суспільства в забезпеченні правопорядку і законності, визначати форми і методи повсякденної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бандура О. О. Правознавство у системі наукового знання: Аксіологічно-гносеологічний підхід / Бандура О. О. – К. : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 272 с.
2. Філософський енциклопедичний словник [голова редкол. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
3. Бандура О. О. Справедливість та її роль у системі цінностей права / О. О. Бандура // Закон и жизнь. – 2012. – № 11 (251). – С. 31–34.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – 80 с.

5. Антонов И. А. Нравственно-правовые критерии уголовно-процессуальной деятельности следователей / Антонов И. А. – СПб., 2003. – 167 с.

6. Костенко О. Юридична освіта і правове виховання як засоби забезпечення правопорядку (щодо юридичної освіти і правового виховання “соціально-натуралістського” типу) / О. Костенко // Право України. – 2011. – № 8. – С. 187–193.